

Kitap Tanıtmalar:

GENERAL G. KORGANOFF, *La Participation Des Armeniens A La Guerre Mondiale Sur Le Front Du Caucasse (1914-1918)*, Paris, Editions Massis, 1927, pp. 198 (*Dünya Savaşına Ermenilerin Kafkasya Cephesinde Katılması*) (1914-1918)

General Korganoff'un kitabına Paris'te Fransa Milli Kütüphanesi'nde 2002 yılında Ermeniler üzerine çalışmam sırasında rastladım. Yapmış olduğum katalog taraması sırasında bu kitap dikkatimi çekti ve fotokopisini aldım. Kitap, Paris, Massis Yayınevi tarafından 1927 yılında yayımlanmış olup asıl metin Fransızcadır. General Korganoff, Çarlık Rusyası Genel Kurmay Başkan Yardımcısı (Ermeni asıllı) ve Kafkasya Cephesi Komutanı olup, Kafkasya Cephesi savaşlarına fiilen katılmış, muharebeler sırasında almış olduğu cephe notlarını daha sonra kitap olarak bastırmıştır. Büyük Savaş'tan sonra cephe notlarını 19 cephe planıyla birlikte toplam 198 sayfa olarak Paris'te yayımlamıştır.

Kitabında, Dünya Savaşı sırasında Kafkasya Cephesi ve muharebelerini 24 bölümde ayrıntılı biçimde anlatmakta, Rusya'nın Ermeni Lejyonlarını nasıl örgütlediklerini, Türklere karşı nasıl savaştuklarına açıklık getirmektedir. El ile çizilmiş 19 cephe planı ayrıca önem teşkil etmektedir. Ayrıca kitapta Bolşevik Devrimi sonrası Kafkasya olaylarına da değinmektedir.

Yazar, Önsözde (5-8), Ermenilerin savaşın başında İtilaf devletlerinin safına katıldıklarını ve görevlerini sonuna kadar yerine getirdiklerini açıkladıktan sonra Rusya'da devrimin patlak vermesiyle Rus ordusunun Kafkasya'dan çekildiğini buna karşın Ermenilerin zor koşullarda kendilerini savunarak görevlerini yedi ay boyunca yerine getirdikleri hakkında bilgi vermektedir. Korganoff'a göre, bu uzun çarpışmalardaki hedefin önce Kafkasya topraklarının Türklerin eline geçmesini önlemek olduğu, yedi ay boyunca bunun geciktirildiği, ikinci olarak savaş boyunca Türklerin önemli güçlerini bu bölgede tutmaları olarak açıklamaktadır. Yazar, kitapta anlatılan olayları, Ermeni kuvvetlerinin hangi koşullarda olaylarda yer aldıklarını anlayabilmek için dönemin yaşanan olaylarını yalnızca askeri açıdan değil, siyasi ortam ve koşullarını da göz önünde tutarak değerlendirmelidir uyarısını yapmaktadır. Korganoff, kitaptaki kimi bölümlere yeteri kadar ağırlık veremediğini; bunu ilgili arşivlerin bir kısmının kaybolmasına bağlamakta, Kafkasya'da sonradan kurulan yeni devletlerin buna neden olduğunu açıklamaktadır. Yine de kitabında ortaya koyduğu konu ve olaylarda eksiklik olabileceğini, bunun iddiası içinde olmadığını, buna karşın kaleme aldıklarının resmi belgelerle örtüştüğü ifadesini kullanmaktadır. Örnek olarak Andranik'in Karabağ operasyonundan bahsetmediğini çünkü kendi hatırasında buna yer verdiğini açıklamaktadır. Oldukça uzun bir teşekkür bölümünde Kafkasya'da birlikte savaştukları cephe arkadaşlarına, subaylara, bunların arasında özellikle Ermeni birliklerinin başına getirilen General Vichinsky'e, Kars kalesi kumandanı General Deeff'e, Rus ordusunun Erzincan'dan geri çekilmesi sırasında komutan Binbaşı Morel'e, Binbaşı Zinkevitch'e, Andranik'e, Silikoff'a ve Efremoff'a teşekkür etmektedir.

Birinci bölüm (9-10) "Ermeni Lejyonlarının Oluşması" başlığını taşımakta, 1886'dan bu yana Ermenilerin Rus ordusu içinde zorunlu askerlik yaptıkları ve savaştukları, Büyük Savaş'ta Ermeni nüfusunun % 13'ünün Kafkasya'da savaştığı bilgisini vermektedir. Türkiye'nin merkezi devletler yanında savaşa katılmasının Ermeniler açısından endişeye yol açtığını, bu gibi olayların belirleyici rol oynadığı, bu nedenle Ermenilerin Kafkasya cephesinde gönüllü lejyonlar olarak örgütledikleri anlatılmaktadır. Ermenilerin lejyonlar olarak örgütlenmeleri kararının Kaf-

kasya Cephesi Yüksek Komutanlığı tarafından alındığını, bunun birkaç nedeni olduğunu, ilk olarak aynı coğrafyada yaşayan unsurlar olarak cephe gerisini tanımaları, bölgede yaşayan halklarla bütünleşmiş olmaları, düşmanı (Türkler) yakından tanımaları, ikinci olarak ayrılıkçı harekete dönüştürülme olanağının bulunması açıklamalarına yer vermektedir. Eylül ayındaki uzun görüşmelerden sonra Tiflis'te bulunan Ermeni Ulusal Bürosu'na 4 Ermeni Lejyonu kurma görevinin verildiği, 1914 yılı Ekim ayı sonunda bunların örgütlenmelerinin son bulduğu, toplam sayılarının 2500 asker ve 600 yedekten oluştuğu, lejyonların başına Andranik, Dro, Amaspa ve Keri'nin getirildiği anlatılmaktadır.

İkinci bölüm (11-22, plan 1, 2, 3) "Savaşın İlk Devresi, Ekim 1914-Ocak 1915" başlığını taşımakta olup, Korganoff bu bölümde lejyonları anlatmadan önce Kafkasya Cephesi'nin genel durumu hakkında bilgi vermektedir. Türkiye'ye karşı Ruslar, Kafkasya cephesinde 7 bölgede savaşmaktadırlar, bunlar sırasıyla: Batum, Oltu, Sarıkamış, Kağızman, Erivan, Maku ve Azerbaycan cepheleridir. Çarpışmaların Erzurum-Sarıkamış cephesinde yoğunlaştığını, 19 Kasım'da çarpışmalara Ermeni 4. Lejyonun katıldığı ve General İstomine idaresinde Sarıkamış ve Karargan istikametine ilerledikleri, Ermeni 3. Lejyonun General Prjevsky birlikleriyle Eleşkirt'e saldırdıkları, Erzurum'un ele geçirilmesi için yapılan tüm çatışmalarda yer aldıkları anlatılmaktadır. 2. Ermeni Lejyonuna gelince, General Nikolaieff idaresinde 12 ve 13 Kasım'da Van üzerine yürüdükleri, General Abatsieff birliklerine Eleşkirt'te katıldıkları, bu sırada yöredeki Ermenilerin Rus sınırına doğru göç etmesini sağladıkları bilgisi verilmektedir. 1. Ermeni Lejyonu ise, General Tchernoouboff idaresinde Azerbaycan birliklerinin kontrolünde Saray-Asurlu-Van istikametine Kürtlerle savaşmaktadır. Bu devrede Kafkasya Cephesi Yüksek Komutanlığı tarafından 2 yeni Ermeni lejyonunun kurulma kararı alındığı, bunların 5. (Vartan) ve 6. (Avcharian) Ermeni Lejyonları olduğu anlaşılmaktadır. Toplam Ermeni lejyonların sayısının 6 bine ulaştığı, 2, 3, 4 ve 5. lejyonların hedefinin Van ve bölge topraklarını Türkiye'den koparmak olduğu belirtilmektedir. Bu sırada Van'daki Ermenilerin Türklere karşı ayaklandığı, bunun için 5. ve 6. Lejyonların Vanlı Ermenilerden oluşturulduğu açıklanmaktadır (s. 21).

Üçüncü bölüm, (23-30, plan 4) "Van Operasyonu, Mayıs-Temmuz 1915" başlığını taşımakta, bu bölümde 2, 3, 4 ve 5. Ermeni lejyonların 28 Nisan'da Vartan komutasında Erivan'da bir araya gelerek "Ararat" birlikleri adını alarak Bayazıt-Van istikametine saldırı başlattıkları, 11 Mayıs'ta General Nikolaieff kuvvetleriyle Bekirkale de bir araya geldikten sonra onlara öncülük ettikleri, 25 Mayıs'ta Van'ı ele geçirdikleri, General Oganovski imzalı Ecmiadzine Ermeni Katolikosu'na 25 Mayıs'ta çekilen kutlama telgrafından anlaşılmaktadır. Plan 4.'de Korganoff'un elle çizilmiş hareket planına yer verilmektedir. Van'ın ele geçirilmesi ile bölgenin Türkler ve Kürtler'den temizlendiği açık bir dille ifade edilmektedir. Van'ın alınmasına 23 Mayıs'ta Çatak'ta ayaklanan Ermenilerin de katıldığı, 28 Haziran'da bölgenin General Troukhine'e bağlandıktan sonra batıda Bitlis'e doğru yöneldikleri ve Malazgirt ile Ahlat alındıktan sonra hedefin Erzurum olduğu ama Halil Bey komutasındaki Türklerin buna sert saldırılarla karşı koyduğu anlatılmaktadır. 17 Temmuz'da durumun Türkler lehine gelişmeye başladığı, General Troukhine'e karşı 19-20 Temmuz günü saldırı başlatıldığı, Malazgirt'in Türklerin eline geçmesi, Rus ordularının Van bölgesini boşaltması ve Bekirkale'ye doğru geri çekilmesine açıklık getirilmektedir. Korganoff kitabında, Van bölgesinden çekilirken bölgede yaşayan Mokus-Çatak-Van Ermenilerin de birlikte götürüldüğü (s. 30), tarih olarak bunun General Troukhine tarafından 24 Temmuz günü öğleden sonra olarak verilmiş olması dikkat çekmektedir. 4 Ağustos'ta Van bölgesinin tamamen boşaltıldığı, 1. ve 2. Ermeni Lejyonunun Iğdır'da, 3. ve 4. Ermeni Lejyonunun Dilman'da bırakıldığı açıklanmaktadır.

Dördüncü bölüm, (31-32) "Lejyonların Yeniden Örgütlenmesi" başlığını taşımakta olup, bu örgütlenmenin Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında sürdüğünü, kararın Ulusal Ermeni Bürosu

ile Kafkas Orduları Genel Kurmayı arasında Erivan'da alındığını, 6. ve 7. Ermeni lejyonlarının kurulması ile sonuçlandığını anlıyoruz.

Beşinci bölüm, (33-36) "Van Bölgesinin Yeniden Ele Geçirilmesi" olarak geçmekte, Ağrı dağı boyunca başlatılan bu harekatta 25 Kasım'da Ermeni lejyonların Kürtlerle çarpıştığını ve bölgedeki Patnos-Erdiş arasında bulunan 15 Kürt köyünü yok ettiklerini, 11 Ocak 1916'da bu defa Patnos çevresindeki 7 Kürt köyünün yine bunlar tarafından yok edildiği bilgisi verilmektedir. (s. 35-36)

Altıncı bölümde (37-45, plan 5, 6) "Bitlis Operasyonu, Şubat-Nisan 1916" adıyla geçmekte, Ocak 1916 sonunda General Abatsieff komutasındaki 1, 2 ve 3. Ermeni Lejyonların Nemrut dağı üzerinden Bitlis'e saldırdıkları, 12 Şubat'ta Adilceviz ve Ahlat'ın ele geçirildiği, ardından Ermeni 2. lejyonun 15 Şubat'ta Muş'u ele geçirdiği, 20 Şubat'ta Tatvan'a girdikleri (s. 38, plan 5), Muş ve Bitlis'e Türklerin saldırı başlattıklarını, Ermeni 1. lejyonuna ağır kayıplar verdirdikleri, 6 Nisan'da Ermeni 1. lejyonun Bitlis'i terk ederek Kürtlerle Kahta yolunda savaştıkları, 7 Nisan'da Türklerin Kığı'dan saldırıya geçtikleri, Nisan ayında bu defa dağılan Ermeni 1. lejyonu yerine General Obrastzoff idaresindeki 3. Ermeni lejyonunun Bitlis'e geldiği (s. 42, plan. 6), 25 ve 26 Nisan'daki çarpışmalarda Türklerle karşı başarı elde edemedikleri anlaşılmaktadır.

Yedinci bölüm (46-50, plan 7), "Hizan Seferi" başlığını taşımakta, bunun Bitlis'in güvenliği ve Siirt'in ele geçirilmesi için başında Amaspa'nın olduğu Ermeni 3. lejyonu tarafından gerçekleştirildiği, 12 Mart ile 12 Nisan tarihleri arasında süren çarpışmalardan anlaşılmaktadır. Hizan seferinin saldırı emrinin ve bölgeye 3. Ermeni lejyonun gönderilme görevinin 11 Mart tarihli Kafkasya Cephesi Orduları Başkomutanı General Youdenitch'in verdiği, Van birlikleri komutanı General Koulebiakine'e yolladığı telgraftan anlıyoruz. (s. 46)

Sekizinci ve Dokuzuncu bölüm (51-56), "Ermeni Lejyonların Örgütlenmesi" ve "Ermeni Lejyonların Saldırı Taburlarına Dönüştürülmesi" başlığını taşımakta olup, bu iki bölümde 1915 yılı sonunda Tiflis'te merkezi bulunan Ermeni Ulusal Konseyi'nin Kafkasya Cephesi Yüksek Komutanlığı'na yaptığı girişim sonunda, Mart 1916'da Stavka (Çarın Başkomutanı) nın emriyle gönüllü Ermeni lejyonların düzenli taburlara dönüştürüldüğünü; 1. Ermeni lejyonu dışında kalan 2. Ermeni lejyonu 1. Saldırı Taburu, 3. Ermeni lejyonu 2. Saldırı Taburu, 4. Ermeni lejyonu 5. Saldırı Taburu, 5. Ermeni lejyonu 4. Saldırı Taburu, 6. Ermeni lejyonu 3. Saldırı Taburu, 7. Ermeni lejyonu 6. Saldırı Taburu olduğunu (s. 55) anlıyoruz. Korganoff'a göre bu kararın alınmasında askeri yapılanmadan çok siyasi hedefin göz önüne alındığını, bundaki amacın bölgedeki ayrılıkçı hareketin teşvik edilmesi olduğunu, bu belgelerin ya kaybolduğu, ya Bolşeviklerin eline geçtiği, ya da Kafkasya'da kurulan yeni devletler yüzünden yok olduğu uyarısında bulunmaktadır.

Onuncu bölüm (57-62, plan 8), "Ermeni Birinci Saldırı Taburunun Türk Cephesi'ndeki Operasyonu" olarak geçmekte, Haziran 1916'da Kafkasya cephesindeki genel durum anlatıldıktan sonra Gümüşhane-Trabzon istikametindeki Türk birlikleriyle Rus 5. Kafkasya orduları arasındaki çarpışmalara yer verilmekte, diğer taraftan 39. Piyade Tümeni içinde yer alan 1. Ermeni Saldırı taburunun Bayburt ve Erzincan istikametinde saldırı düzenledikleri (plan 8, s. 60), 8, 9 ve 10 Temmuzda Balıntepe mevziinde şiddetli çarpışmalara girdikleri ve etkilerinin % 55'ini kaybettikleri, büyük kayıplar verdikleri, mevkilerini terk ettikleri, Çardaklı köyüne sığındıkları, 1917 kışını burada geçirdikleri anlaşılmaktadır.

Onbirinci ve Onikinci bölüm (63-73, plan 9), "Ermeni Saldırı Taburunun İran Operasyonu" ve "Pencin Operasyonu" başlığını taşımakta olup, Korganoff'a göre 1916 yazında İran Azerbaycan'ında durumun birden değiştiğini, Türklerin Musul vilayeti içinde bulunan Revan-

düz ve Süleymaniye'de bulunan güçlerini kuzeye doğru Bana ve Sakız'a kaydırdıkları haberinin alınmasının İran Kürdistanı'na egemen olmak istemeleri ve Tebriz yolunun açılması olarak görüldüğü açıklamasını yapmaktadır (plan 9, s. 64). Bunu önlemek için Kafkasya 7. Rus ordusunun görevlendirildiği, General Koulebiakine komutasındaki ordunun içinde 4. ve 6. Ermeni Saldırı taburunun yer aldığı, çarpışmaların 11 ve 12 Ağustos'ta şiddetlendiği, çarpışmaların Eylül başına kadar sürdüğü, bu çatışmalarda 4. Ermeni Saldırı taburunun çoğunun yok olduğu, Boka bölgesinde 7 Mart 1917'ye kadar kaldıkları, 22 Haziran'da toparlandıktan sonra Pencin'e saldırdıkları, 6 Ağustos'a kadar çarpışmaların sürdüğü, 4. ve 6. Ermeni taburların büyük kayıplar verdiği ve geri çekildiklerini anlıyoruz.

Onüçüncü bölüm (74-76), "Ermeni Taburların Alaylara Dönüştürülmesi" başlığını taşımakta olup, Korganoff'un bu bölümde bize önemli bilgiler aktardığını anlıyoruz. Rusya'da patlak veren 1917 Şubat Devrimi'nin Kafkasya cephesinde savaşan Rus askerlerinin morallerini bozduğunu ve üstlerinin emirlerine uymamaya başladıklarını, olayın Bolşevikler tarafından Petrograd'ta Temmuz ayında düzenlenen mitingte "Savaşa karşı Barış" söylemiyle perçinlediği, Ekim ayına kadar Rus ordusunun Kafkasya'dan çekileceği söylentileri, Kafkasya cephesinde belirsizlik döneminin başladığına işaret etmektedir. Olayların hızla gelişmesi sonunda, Petrograd Ermeni Siyasal Çevresi ile Tiflis'teki Ermeni Ulusal Konseyi'nin birlikte Savaş Bakanlığı'na başvurduklarını ve 11 Temmuz 1917 tarih ve 480 ile 540 sayılı kararı aldıklarını, bunun resmi yazı (s. 76) ile Kafkasya Cephesi Komutanlığına havale ettirdiklerini öğreniyoruz. Resmi yazıya göre, Ermeni Taburlarının Alaylara dönüştürülmesi istenmektedir. Bu alaylar daha sonra ordulara dönüşecektir.

Ondördüncü bölüm (77-85), "Rus Askerlerin Kafkasya Cephesi'nden Çekilmesi, Ermeni Ordusunun Kurulması" başlığını taşımakta olup, Ekim 1917'de bu defa Ermeni alaylarından Ermeni ordusu kurularak Ermeni asıllı general Nazarbekoff bu ordunun başına getirilecektir. 13 Aralık 1917'de Kafkasya Cephesi Komutanlığı'nın almış olduğu 136 sayılı resmi karara göre (s. 78) Ermeni Ordusu 3 tümeden kurulmuştur. Oldukça teferruatlı verilmiş şemada Albay Korganoff'un süvari alaylarına rastlamaktayız. Korganoff'un verdiği bilgidir, 1917 Kasım ayının ortasında Bolşeviklerin girişiyle Kafkasya'da yerel iktidar niteliğinde Güney Kafkasya Komiserliği'nin kurulduğu, bunun Kafkasya Cephesi Komutanlığı ile antant kaldıktan sonra 18 Aralık 1917'de Türkiye ile ateşkes anlaşması yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin doğusu ve Kafkasya'da ele geçirilen toprakların, Rusların çekilmesiyle savunulması için Ermeni ordusunun görevlendirilmesi, Ermeni ordusu içinde oluşturulan ve başında General Andranik'in bulunduğu 3. tümenin yerel Ermenilerden kurulması kararının alındığını öğreniyoruz. Ancak bu bölümde önemli derecede sayılacak belgelerin Korganoff tarafından kitaba eklendiğini görüyoruz. Kurulan Ermeni ordusunun Kafkasya Cephesi Komutanlığı'ndan aldığı emirler doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmaktadır. 25 Aralık 1917 tarihi ve 2320 sayılı Kafkasya Cephesi Komutanlığı'nın telgrafı, gene 8 Ocak 1918 tarih ve 56170 nolu, 332665 nolu telgraflar Ermeni ordusunun sözkonusu yerlerde bırakılması talimatıdır (s. 81-82). Kafkasya Cephesi Komutanlığı'nın 21 ve 25 Ocak tarih ve 88 nolu telgrafı Rus ordusuna ait mühimmat ve cephanelerin, Erzurum demiryolunun Ermenilere bırakılması talimatını içermektedir (s. 83).

Onbeşinci bölüm (86-88), "Rus Birliklerin Kafkasya Cephesi'nden Çekilmesinden Sonra Askeri Durum" başlığını taşımakta, 1918 yılı başında Rus birliklerinin Kafkasya cephesini boşalttıklarını, Korganoff kitabında, Ermeni ordusunun Kelkit, Erzincan, Erzurum, Hınıskale, Van, Erivan, Kars ve Gümrü'de konuşlandıklarını, bunlara yörede yaşayan Ermenilerin de katıldığı bilgisini vermektedir (s. 87).

Onaltıncı bölüm (89-99, plan 10), "Erzincan Bölgesinin Savunması" başlığını taşımakta olup, 30 Aralık 1917'de Rus Kafkas Cephesine bağlı 7. Tümenin Albay Morel tarafından boşaltıldığı ve bu tarihten sonra Erzincan'da Ermeni birliklerin kaldığı, şehrin savunmasına yerel Ermenilerin de katıldığını anlıyoruz. Erzincan'ın durumunu, çevreleriyle bağlantısının kopukluğu (plan. 10), Erzurum'dan 150 km. uzaklıkta olması, yörede yaşayan Kürtlerin saldırısının 27 ve 28 Ocak'ta yoğunlaştığı, ordu komutanı Vehib Paşa'nın Kafkasya Cephesi Komutanı General Prjevalsky'e yolladığı 12 Şubat tarih ve 1020 nolu telgraftan, "Erzincan bölgesindeki Ermenilerin Müslüman halka haince davrandığını, bu nedenle Müslüman halkı korumak zorunda olduğumu" anlıyoruz (s. 94). Türklerin bölgede gözükmeleriyle 13 Şubat günü şehirdeki Ermenilerin Erzincan'ı boşaltma ve Erzurum'a çekilme kararı aldıklarını anlıyoruz. Şehirdeki Ermenilerin trenle Erzurum'a yollandığı, Ermeni birliklerinin Han-Çelik-Çor-Bican-Memehatun-Yeniköy yoluyla çekildikleri, sert kış koşullarına hiç değinilmeden Korganoff tarafından bu geri çekilişin dramatize edilerek anlatıldığı, Dersim Kürtlerinin yolda Ermeni birliklerine sık sık saldırdığı, özellikle Çor köprüsünün Kürtler tarafından yakılması üzerine Fırat'ı yüzer geçtikleri özellikle vurgulanmaktadır (s. 96).

Onyedinci bölüm (100-113, plan 11), "Erzurum Bölgesinin Savunması" adıyla geçmekte, Erzurum garnizonuna Erzincan'dan gelen birliklerinde katıldığı anlaşılırken, Erzurum savunmasına katılan Ermeni garnizonun 100. sayfada teferruatlı dökümü verilmektedir. 23 Şubat'ta 36. Türk tümeninin Yeniköy ve Aşkale önlerine geldiği, bunlara Küpdağ'da 3500 süvari Kürtlerin'de katıldığı, bu kuvvetlerin Erzurum'da örgütlenen "Müslüman Ulusal Cemiyeti" ile irtibat halinde bulunduğu, sözkonusu cemiyetin 7 bin Müslümanı silahlandırdığı, bunların ayaklanmak için fırsat beklediği bilgisi verilmektedir (s. 101). Korganoff'a göre, Erzurum'daki en büyük tehlikenin önce beslenme sorunu olduğunu, bunun nedenini Rus askerlerinin bölgeden çekilmeden önce şehirdeki bakkaları yağmalaması olduğu, ikinci tehlikenin Ermeniler üzerinde moral çöküntüsüne neden olan, Kafkasya Cephesi Komutanı Vehib Paşa'nın, 23 Şubat günü Tiflis'te "Seim'in açılışında Güney Kafkasya Hükümeti (Komiserliği) ile barış görüşmeleri yapmak ve ilan edilen hükümeti tanımak üzere Tiflis'e hareket edeceğinin duyurulmasıdır (s. 103). Korganoff, 105. sayfada bu barış görüşmelerini Merkezi Devletler'in Kafkasya üzerindeki bir politikası olarak değerlendirmekte, Kafkasya'nın Rusya'dan ayrıldığını, yalnızca Bolşevikleri tanımadıklarını, bunun sonucunda Kafkasya topraklarının büyük bir kısmının Türklerin eline geçeceği tezini ileri sürmekte, Kafkasya'nın bağımsızlığına karşı çıkmaktadır. 1 Mart 1918'de Seim'in Türkiye ile yapacağı dört maddelik barış anlaşmasına 106. sayfada yer verilmekte, ancak Kafkasya'da çarpışmaların devam etmesi üzerine konferans yerinin Trabzon'a alındığını anlıyoruz. Bu arada 3 Mart 1918'de Türkiye'nin Bolşevikler'le Brest-Litovsk anlaşmasını imzaladığını, Batum, Kars ve Ardahan'ı topraklarına kattıklarını, bunun üzerine 12 Mart günü Andranik komutasındaki Ermeni ordularının Erzurum'u boşaltarak tren ve karayoluyla Hasankale'ye, 1914 sınırına doğru çekildiklerini anlıyoruz.

Onsekizinci bölüm (114-121, plan 12), "Sarıkamış" başlığını taşımakta, 14 Mart günü General Nazarbekoff komutasındaki Ermeni kuvvetlerin ve beraberinde getirdikleri Ermenilerin Sarıkamış'a vardıkları, Sarıkamış-Karaorgan merkez olmak üzere, Eleşkirt, Van, Erivan, Gümrü, Tiflis ve Kars bölge kuvvetlerini bu merkeze bağladıkları anlatılmaktadır. Korganoff'a göre Ermenilerin bundan sonraki görevinin Kafkasya'da Türkleri Bakü'den uzak tutmak olarak (s. 116) açıklanmaktadır.

Ondokuzuncu bölüm (122-128, plan 13), "Kars İçin Mücadele" başlığını taşımakta olup, buradaki çarpışmaların 25 Nisan'a kadar sürdüğünü, bu sırada Trabzon Konferansı'nın başladığını anlıyoruz.

Yirminci bölüm (129-136), "Trabzon Konferansı ve Kafkasya'nın Bağımsızlığının İlan Edilmesi" olarak geçmekte, 10 Mart 1918'de Vehib Paşa, Kafkasya Cephesi komutanı General Lebedinsky'e telgraf çekerek Batum, Kars ve Ardahan'ın boşaltılmasını (Brest-Litovsk Anlaşmasına göre) istedikten sonra, ardından aynı gün Vehib Paşa bu defa General Odichelidze'ye bir telgraf çekerek Ermenilerin Erzurum'dan çekildikten sonra bölgede Müslümanlara katliam yaptığını, Müslümanları kurtarmak ve bölgede asayişin temin etmek için önlem almak zorunda kaldığını, çekilen telgraflardan anlıyoruz (s. 129). Konferans'ın 14 Mart'ta açıldığını, konferansa katılan delegasyonların bilgi alışverişinde bulduktan sonra, tartışmalar sonunda Türk delegasyonunun 6 Nisan'da karşı tarafa 48 saat süreyle bir ultimatom verdiğini, buna göre Brest-Litovsk Anlaşmasının tanınmasını, 14 Nisan'da görüşmelerin kesildiğini, Güney Kafkasya delegasyonunu Tiflis'e geri döndüğünü, çarpışmaların yeniden başladığını ve Türklerin 14 Nisan'da Batum'a girdiklerini Korganoff'un vermiş olduğu bilgilerden anlıyoruz.

Yirmibirinci bölüm (137-156, plan 14), "Kars'ın Düşmesi" başlığını taşımakta, oldukça ayrıntılı anlatılmakta, Kars ve bölgesinde çatışmaların başladığı 23 Nisan günü "Güney Kafkasya Federatif Demokratik Cumhuriyeti" nin ilan edildiği (23 Nisan 1918 tarih ve 1503 nolu telgraf), Kafkasya'da Tchenkeli hükümetinin kurulduğu ve çatışmaların durdurulması için Türkler'le barış görüşmelerine başlayacağı, (23 Nisan 1918 tarih ve 9 nolu telgraf), Kafkasya Cephesi Komutanı Vehib Paşa'ya durumun acilen iletilmesi (23 Nisan 1918 Tiflis telgrafı), Savunma Bakanı General Odichelidze tarafından Ermeni kuvvetleri Komutanı General Nazarbekoff ile Gürcü Kuvvetleri Komutanı Gabaieff'e çekilen telgraflardan anlıyoruz (s. 138). Korganoff, alınan bu karara tepki gösterirken, Tchenkeli hükümetinin 26 Nisan'da kurulduğunu, Diet'ten güvenoyu almaması bir hükümetin böyle bir karar alamayacağını, Brest-Litovsk barışının tanınmasının askeri açıdan kazanılmış yerlerin kaybedilmesi anlamına geldiğini, alınacak kararda cephe komutanlarına danışılması gerektiği, bunun Kars'ın kaybedilmesi olduğu, Türkler'le yapılacak ateşkes sınırının Kars'ı içine almaması gerektiği, belirlenecek sınırın Çalgur-Akbaba'dan geçmesinin, açıklamasını yapmaktadır (s. 142, plan 14). Tchenkeli'nin Vehib Paşa'ya gönderdiği 24 Nisan 1918 tarih ve 12255 nolu telgrafta, Kars için çatışmaların durdurulmasını ve Güney Kafkasya Hükümeti'nin Türkler'in tüm isteklerini kabul ettiğini, Kars'ın boşaltılmasına (20 bin Ermeni) göçe izin verilmesini (sınırın Arpaçay olması) istemektedir (s. 149).

Yirmiikinci ve Yirmiüçüncü bölüm (157-173, plan 15), "Gümrü" ve "Erivan Bölgesi Operasyonları" başlığını taşımakta, 3 Mayıs 1918 de Güney Kafkasya Cumhuriyeti delegeleri ile Türk delegelerinin barış görüşmeleri için Batum'da bir araya geldikleri, görüşmelerde Türkiye adına Halil Bey'in Tebriz'e asker sevki için Gümrü-Cüfa demiryolunu kullanmak istemesi, bunun kabul edilmemesi üzerine, 14 Mayıs'ta Gümrü'nün Ermeniler tarafından boşaltılması ultimatomunun Halil Bey tarafından verilmesi, ardından çarpışmaların yeniden başlaması, ve Erivan bölgesine yayılması anlatılmaktadır. Korganoff, Türklerin Gümrü'ü almasından sonra 15 Mayıs'ta Erivan bölgesinde operasyonlara başladığını, bunun 4 Haziran'da Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan barış anlaşmasına kadar devam ettiğini, bu çarpışmalarda Ermenilerin Türklerin Bakü'ye varmalarının önlediği, 35 bin Türk kuvvetine karşı kendilerinin yalnızca 12 bin kuvvetle karşı koyduklarını anlatmaktadır (s. 172).

Yirmidördüncü bölüm (174-194, plan 16-17), "Bakü Şehri ve Bölgesi İçin Mücadele" başlığını taşımakta olup, Haziran başında Türkiye ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arasında barış anlaşmasının imzalanması Korganoff'a göre bir yerde Türklerle Bakü yolunun açılmasıdır. Diliçan üzerinden Türk kuvvetlerinin demiryoluyla Elizabetpol'e geldikleri, burada Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) tarafından kurulmuş olan İslam Ordusu ile birlikleri, bunlara Azerbaycan Tatarlarının katıldığı, buna karşın Bakü'de Ermeni Ulusal Konseyi'ne bağlı General Bagratouni komutasında Ermeni birliklerinin örgütlendiği, bunların Astragan'dan gelen Bolşe-

vikler'den yardım aldıkları (s. 182), Albay Kazaroff'un Bakü Ermeni birlikleri komutanı atandığı, sayılarının 10 bin kadar olduğu, 5 Haziran'da çarpışmaların Bakü istikametinde yoğunlaştığı, İran topraklarında savaşan Kazak birliklerinin komutanı Albay Bitcherakhoff'un Temmuz başında Bakü'ye dönerek Ermeni birliklerinin yanında savaşmaya başladığı (s. 191), Türk kuvvetlerinin Bakü'ye girdikleri bilgisi verilmektedir.

Korganoff'un eseri burada son bulmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Kafkasya Cephesi olayları hakkında, savaşa katılmış biri olarak, ayrıntılı ve aydınlatıcı bilgiler aktarmaktadır.

HASAN DİLAN

